

- 22 Священный Собор Православной Российской Церкви 1917–1918 гг. Обзор Деяний. Первая сессия. – М.: Изд-во Крутиц, подворья: Об-во любителей церков. истории, 2002. – С. 9.
- 23 Білокін С. Доля членів Центральної Ради в СССР // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 1 (622). – С. 14.
- 24 ЦДІАК України. – Ф. 167. – Оп. 1 – Спр. 798. – Арк. 38.
- 25 Ульяновский В. Церква в українській державі 1917–1920 рр. Доба Гетьманату Павла Скоропадського. – С. 256; Стародуб А. Всеукраїнський православний церковний Собор 1918 року: огляд джерел. – К., 2010. – С. 54.
- 26 «За» проголосували 213 учасників, 128 – «утримались» (ЦДАВО. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 220. – Арк. 73–74.
- 27 Вениамин (Федченков), митрополит. На рубеже двух эпох. – С. 300.
- 28 ЦДАВО. – Ф. 3984. – Оп. 4. – Спр. 7. – Арк. 61–68.
- 29 Там само. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 218. – Арк. 7.
- 30 Там само. – Арк. 5.
- 31 Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej (далі – АРМВ). – Sygn. RVI-6C.
- 32 Российский государственный исторический архив. – Ф. 796. – Оп. 445. – Д. 784. – Л. 115.
- 33 АРМВ. – Sygn. RVI-6C; Стародуб А. Всеукраїнський православний церковний Собор 1918 року: огляд джерел. – С. 76.

SUMMARY**Andriy Starodub****ON THE QUANTITATIVE COMPOSITION OF THE PARTICIPANTS
OF THE 1918 ALL-UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH COUNCIL (SOBOR)**

The paper addresses the problem of determining the number of participants of the 1918 All-Ukrainian Orthodox Church Council. Based on the wide range of archival sources installed is the difference between hypothetical and actual number of delegates, as well as the use of the factor «excessively» representation in the struggle between the «Ukrainian» and «Russian» faction at the Council.

Key words: 1918 All-Ukrainian Council (Sobor), Ukrainian Orthodox Church Council.

Ірина Преловська,

***кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту української археографії
та джерелознавства імені М. С. Грушевського
НАН України (м. Київ)***

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ПЕРШОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ УАПЦ 14–30 ЖОВТНЯ 1921 Р.

Присвячено вивченню документів про скликання та проведення Першого Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. на чолі з митрополитом Василем Липківським. Головну увагу звернуто на проблему пошуку, вивчення та публікації джерел, які стосуються проголошення автокефалії Української церкви.

Ключові слова: Перший Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ, митрополит Василь Липківський, собор Св. Софії Київської, документальні джерела.

Свято Покрови в Україні завжди мало особливе значення. Воно незбагненим чином пов'язане з якимись глибинними процесами як у національній свідомості, так і в її виявленні. Про це свідчать не тільки числені храми на честь св. Покрови на землях запорозьких козаків у XVII ст. та козацькі ікони. Свято Покрови в Києві 14 жовтня 1921 р. було ознаменоване урочистим богослужінням у великому Києво-Софійському соборі, коли розпочався I Всеукраїнський православний церковний собор Української автокефальної православної церкви.

Тоді ще лунали всі дзвони на Софійській дзвіниці. Згодом вони замовкли і були скинуті у 1929 р. – «для потреб індустріалізації». Припинила своє існування й УАПЦ, перетворившись спочатку в 1930 р. на УПЦ, а потім упродовж 1930–1938 рр. взагалі переставши діяти.

На сьогодні українськими науковцями проведено чималу роботу у справі пошуку все нових і нових даних про церковне життя в Україні 1920–1930-х рр.¹ Віднайдено і почасти опубліковано багато документальних свідчень про існування числених обновленських церковних течій та угруповань в Україні, але досі не з'ясовано до кінця, чому саме Церква з назвою «УАПЦ» протягом ХХ ст. відроджувалася тричі.

Аналіз документальних джерел з історії I Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. важливий передовсім для об'єктивного неупередженого підходу до цієї проблеми. Дослідження оригінальних джерел дає змогу ввести до наукового обігу ті історичні факти, які досі були маловідомі або свідомо замовчувалися з ідеологічних і політичних причин. Це також необхідно для створення цілісної історичної картини шляхом реконструкції подій на базі опрацьованих архівних документів.

Окрему групу складають матеріали самого Всеукраїнського собору УАПЦ, які поділяються на власне соборні документи та епістолярій. До першої підгрупи входять усі наявні варіанти стенограм засідань, протоколи засідань соборних комісій, тексти доповідей делегатів, списки учасників та ін. Епістолярна частина є невеликою й охоплює листування з урядовими колами та між керівниками ВПЦР у справі скликання Собору, листи, що надходили до канцелярії ВПЦР від діячів, котрі займалися українізацією Церкви на місцях, а також кореспонденція з приводу набуття єпископату для УАПЦ.

О. Ігнатуша, який вивчає історію цієї Церкви, запропонував таку класифікацію архівних матеріалів: фонди церковних організацій та фонди державних органів, що містять матеріали щодо Церкви².

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України в ході виконання планової наукової роботи з дослідження та публікації документів підготував і видав збірник документів і матеріалів I Всеукраїнського собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р., який відображає найрізноманітніші аспекти існування цієї Церкви в період її інституалізації на початку 1920-х рр.³

Докладну інформацію про підготовчу працю Всеукраїнської православної церковної ради до скликання нею церковних соборів вміщено в декількох

архівних справах фонду № 3984 ЦДАВО України, які складаються в основному з офіційного листування керівників ради з установами та особами⁴. Серед цих матеріалів віднайдено листи про організацію Всеукраїнського собору та передвиборних зборів, документи парафіяльних рад про скликання I Всеукраїнського Собору на Покрову 14 жовтня 1921 р., тексти доповідей представників від різних парафій про стан церковних справ за 1921 р. Виявлено також частину стенограм Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р (у вигляді машинописних копій)⁵. В описі № 1 цього ж фонду зазначається, що справи № 60–61 вибули. Можливо, вони теж акумулювали деякі матеріали з історії I Всеукраїнського собору УАПЦ 1921 р., але були вилучені за нез'ясованих обставин.

До матеріалів собору належить також справа № 67 «Доповідь на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі про діяльність Церкви, духовенства»⁶. До справи підшито такі документи: доповідь о. Ксенофонта Соколовського, датована 13 жовтня 1921 р. (машинопис, неправлена копія)⁷, доповідь Василя Липківського «Стан духівництва православної Церкви» (без зазначення дати)⁸.

У цій же справі знаходимо документ, в якому йдеться про останню спробу примирити між собою представників Російської церкви і новоутворені українські парафії на чолі з ВПЦР перед початком Собору 1921 р. Це «Записка о примирении разделяющихся в Украинской Церкви» (російською мовою), датована 21 серпня / 3 вересня 1921 р.⁹ Автором цієї записки був о. Павло Погорілко, про що сказано на першій сторінці документа (нотатка від руки чорнилом). Тут же міститься і послання Св. Собору / Синоду єпископів України (машинопис, неправлена копія), на якому від руки написано, що цей текст читано на засіданні I Всеукраїнського православного собору 17 жовтня 1921 р.¹⁰

Дуже важливим для дослідження відносин між УАПЦ та керівництвом Російської церкви в Україні є оригінал рукопису приватного листа патріаршого екзарха в Україні митрополита київського Михайла (Єрмакова) до голови ВПЦР Михайла Мороза від 28 вересня / 11 жовтня 1921 р. У ньому повідомляється про відмову митрополита від своєї участі в Соборі УАПЦ 1921 р. Пояснення причин такого рішення маємо у справі № 65 «Листування про підготовку Всеукраїнського Православного Церковного Собору»¹¹. Цей документ, написаний зеленим чорнилом від руки, внесено до справи без будь-яких додаткових даних і тому про адресата та автора листа можна дізнатися тільки зі звертання на початку та допису наприкінці тексту.

У стенограмах Собору УАПЦ 1921 р., під час дискусій про необхідність присутності на ньому єпископів Російської церкви в Україні й особисто патріаршого екзарха в Україні Михайла (Єрмакова), зафіксовано, що головуючий на Соборі Михайло Мороз зачитував цей лист, коли пояснював, чому ті не відгукнулися на запрошення ВПЦР¹².

У матеріалах аналізованого фонду є також персональні справи духовенства УАПЦ. Опис № 2 цього фонду має заголовок: «Украинская автокефальная православная церковь г. Киев» (підзаголовок: «Личные дела духовенства. 1922–1929 гг.»). Текст опису (поданий російською мовою) повністю складається з переліку особових справ священнослужителів УАПЦ. В анотації вказано, що

хронологічно матеріали опису охоплюють період з 1922 по 1929 р., але згодом там опинилися й ті особові справи духовенства УАПЦ, які датуються 1921 роком.

Серед цих матеріалів випадково було знайдено й деякі матеріали I Всеукраїнського собору УАПЦ 1921 р., у хаотичному порядку підшиті до справи¹³. Ці документи Собору, не ідентифікувавши, просто вклали до особової справи одного з автокефальних діячів – псаломщика Василя Митрофановича Базилевича¹⁴.

При ознайомленні з документами було ідентифіковано 11 фрагментів соборних матеріалів: початок доповіді делегата Собору О. Куниченка, стенограму засідання Собору від 24 жовтня 1921 р. (без початку), уривок стенограми засідання Собору від 22 жовтня 1921 р., перший аркуш стенограми денного засідання Собору від 25 жовтня 1921 р., стенограму вечірнього засідання Собору від 25 жовтня 1921 р., уривок стенограми засідання Собору від 24 жовтня 1921 р., уривок доповіді голови ВПЦР М. Мороза, стенограму денного засідання Собору від 26 жовтня 1921 р., початок доповіді делегата С. Рклицького, стенограму засідання Собору від 21 жовтня 1921 р. і стенограму ранішнього засідання Собору від 21 жовтня 1921 р.¹⁵

В описі № 3 теж зберігається певна кількість справ, які стосуються скликання I Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. Це листування ВПЦР з приводу скликання цього церковного зібрання¹⁶. Стенограми акумульовано у двох справах опису¹⁷. У справі № 104 вміщено стенограми засідань Собору за 21–30 жовтня 1921 р., потім ідуть машинописні та рукописні варіанти та уривки стенограм за 20–24 жовтня. Наприкінці підшито варіанти рукописів стенограм з 19 по 15 жовтня 1921 р. Між стенограмами трапляються окремі аркуші, на яких від руки записано дату та кількість делегатів Собору, присутніх на кожному засіданні. У справі № 105 зібрано варіанти рукописів стенограм Собору за 16 жовтня, 21 жовтня та 25 жовтня 1921 р. Тут же виявлено машинописний варіант копій канонів та ухвал, затверджених Собором УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р.

Списки делегатів (у двох екземплярах) підшиті до справи № 106. У них наведена інформація про кожного делегата: ім'я, прізвище, вік, освіта, місце праці, церковна рада, якою обраний, іноді подається номер мандата, зазначається членство у ВПЦР¹⁸. До справи долучено також частину варіанта списків делегатів Собору.

Стенограми та інші соборні документи ввійшли і до опису № 4. Проте кількість їх незначна, порівняно з описами № 1 і 3. Практично, це одна справа № 30, яка охоплює стенограми за 21 жовтня 1921 р.¹⁹

Загалом вдалося віднайти більшість стенограм I Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р., розпорошених по кількох описах – першому третьому і четвертому. Не вдалося, натомість, виявити стенограми засідань Собору за 27, 28 та 29 жовтня 1921 р. Можливо, в ці дні зовсім не було засідань (непрямі свідчення про це є в повідомленні постійного голови Собору Михайла Мороза наприкінці засідання від 26 жовтня 1921 р.). Аналіз архівних матеріалів дозволяє дослідити також різні напрямки діяльності УАПЦ після Собору 1921 р. з втілення затверджених ним канонів та організаційних засад у церковне життя.

Якщо після знищення УАПЦ в УРСР протягом 1930–1938 рр. про цю Церкву в підрадянських публікаціях майже не згадувалося, то в середовищі української церковної діаспори І Собор став знаменною подією, яку з великим пієтетом коментували прихильники автокефалії Української церкви. До того ж додалось обговорення проблеми канонічності висвячення Іоанна Теодоровича²⁰.

Іван Теодорович (Федорович) (1887–1971) – блаженніший митрополит УАПЦ у Канаді, голова Собору єпископів УПЦ США, голова церковної ради митрополії, духовний опікун Української православної ліги США, архієпископ Філадельфії, перший капелан Української дивізії Сірожупанників за часів визвольних змагань в Україні 1917–1921 рр., головний капелан правобережного фронту Холмської, Подільської та Київської груп, учасник І Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. в Софійському соборі Києва. Його доволі значна спадщина складається з проповідей, богословських і публіцистичних праць, листування, поетичних творів. Перу цього церковного діяча належать архипастирські послання і повчання з нагоди Різдва, Великодня та інших церковних і національних свят. Публікацію документа про пересвячення Іоанна Теодоровича було здійснено Громадським ювілейним комітетом православних українців для відзначення 50-річчя відродження Української автокефальної православної церкви у брошурі «Хай буде відомо всім...»²¹, що вийшла друком у Нью-Йорку 1971 р.

Тут же опубліковано стенограму промови проф. Івана Вовчука в Рочестері (Нью-Йорк) до 50-ліття УАПЦ, в якій розкрито значення відродження УАПЦ після багатолітнього перебування на території України синодальної Російської церкви.

Акт Всеукраїнського собору УАПЦ 1921 р. названо «актом величним, непроминальним, чи не найбільшим в нашій історії 20-го століття», зазначено також, що духовне піднесення української нації творці акту відродження Української церкви «оформили за традицією апостольських правил». Пересвячення Іоанна Теодоровича автор промови засуджує як велику історичну помилку, бо ця грамота «стеле дорогу в обійми московської автокефалії»²². І тому, наполягає він, Українська православна церква в Америці має «повернутися до благодатності Святої Софії Київської, до традицій київських, відновлених 1921 року, – надщерблених дещо і розгублених на скитальщині»²³.

Таким чином, можна ствердити, що документальні матеріали І Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ, який тривав у великому Софійському кафедральному соборі Києва 14–30 жовтня 1921 р., мають важливе значення у справі дослідження історії Автокефальної церкви в Україні міжвоєнної доби. Ці матеріали дають змогу глибше вивчити і проблеми української церковної діаспори ХХ ст., зокрема в тій частині церковного життя в США і Канаді, яка стосується діяльності архієпископа Іоанна Теодоровича.

¹ Жилюк С. Українська автокефальна православна церква на Житомирщині в 20-х роках / Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ, 2001. – Вип. 2. – С. 52–57; Ігнатуша О., Турченко Ф. Г. Українська автокефальна церква // Вітчизна. – 1989. – № 12. – С. 166–175; Ігнатуша О. Українська автокефальна православна церква в умовах

- наростання адміністративно-політичного тиску (1921–1930 рр.) // V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного відродження України» (жовтень 1991 р.): Тези доп. та повід. – К.; Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 359–361; Йоґо ж. До характеристики архівних джерел з історії православної церкви та міжцерковних відносин в Україні: 20–30-ті рр. ХХ ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. – Вип. 6. – С. 60–69; Йоґо ж. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. ХХ ст.). – Запоріжжя: Поліграф, 2004; Ісиченко Ігор, архиеп. Історія Христової Церкви в Україні. – Харків: Ред. газети «Сім», 2003; Киридон А. М. Час випробування: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005; Преловська І. Канони першого Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ 1921 р. і новотвори церковного життя // Доповіді і повідомлення. Всеукр. міжнар. християнська Асамблея з нагоди 2000-ліття Різдва Христового «Заповідь нову даю вам: любіть один одного» (Наук.-практ. конф., Київ, 17–18 лютого 1998 р.). – К.: Вид. УПЦ-КП, 1998. – С. 144–147; Ї ж. Джерела з історії Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору 14–30 жовтня 1921 р. // Студії з архівної справи та документознавства. – К.: Вид. УДНДІАСД, 2001. – Т. 7. – С. 71–77; Ї ж. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор Української Автокефальної Православної Церкви 14–30 жовтня 1921 р.: короткий огляд історіографії проблеми // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць на пошану вченого-історика, доктора історичних наук, професора Р. Г. Симоненка / Відп. ред. Ю. А. Пінчук; Інститут історії України НАНУ. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 102–121.
- ² Ігнатуша О. Українська Автокефальна Православна Церква (1917–1930 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Х., 1993; Йоґо ж. Документи державних архівів України з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1917–1930 рр.) // Архіви України. – 1994. – № 1–6. – С. 44–56.
- ³ Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: Документи і матеріали / Упоряд.: Г. Михайліченко, Л. Пилявець, І. Преловська. – К.; Львів: «Жовква», 1999.
- 4 ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 55 («Листування про скликання Всеукраїнського собору»); Спр. 56 («Листування про скликання передвиборних зборів»); Спр. 64 («Документи парафіяльних рад про скликання I Всеукраїнського православного церковно-визвольного собору 14 жовтня 1921 року»); Спр. 65 («Листування про підготовку Всеукраїнського церковного православного Собору»).
- 5 ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 57 («Собор Всеукраїнської Православної Церкви 14 жовтня 1921 р.»); Спр. 58 («Засідання Всеукраїнського Православного Собору 15 жовтня 1921 р.»; є також друкований примірник стенограми за 16 жовтня, але це не відображено в назві справи); Спр. 59 («Засідання Всеукраїнського Православного Собору 17 жовтня 1921 р.»); Спр. 62 («Засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору 20 жовтня 1921 р.»); Спр. 63 («Засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору 21 жовтня 1921 р.»).
- 6 Там само. – Спр. 67 («Доповідь на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі про діяльність Церкви, духовенства»).
- 7 Там само. – Арк. 1–7.
- 8 Там само. – Арк. 8–9.
- 9 Там само. – Арк. 10–11.
- 10 Там само. – Арк. 12–12 зв.

- 11 Там само. – Спр. 65 («Листування про підготовку Всеукраїнського Православного Церковного Собору»).
- 12 Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ... – С. 39–40.
- ¹³ Преловська І. Нововиявлені архівні документи з історії I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року // Студії з архівної справи та документознавства. – К.: Вид. УДНДІАСД, 2004. – Т. 11. – С. 212–218.
- 14 Там само. – С. 214.
- 15 Там само. – С. 214.
- 16 ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 102 («Листування з округовими Церковними Радами про скликання і проведення Церковного Собору 14 жовтня 1921 р. [6 липня – 23 жовтня 1921 року]»).
- 17 Там само. – Спр. 104 («Стенограми засідань Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Частина I. 1921 рік»); Спр. 105 («Стенограми засідань Всеукраїнського православного церковного собору. Частина II. 1921 рік»).
- 18 Там само. – Спр. 106 («Список членів Всеукраїнського Православного Церковного Собору, що відбувся в м. Києві 14–30 жовтня 1921 р.»).
- 19 Там само. – Спр. 30 («Стенограми промов делегатів Всеукраїнського православного Собору [за 21 жовтня 1921 року]»).
- 20 Іван Теодорович, Архієпископ УАПЦ в Америці й Канаді. Благодатність ієрархії УАПЦ (Української Автокефальної Православної Церкви) / Упоряд. І. Преловська. – К.: «Архангельський глас», 2010.
- ²¹ «Хай буде відомо всім...». [Зб. Ювілейного комітету з текстами промови проф. Івана Вовчука в Рочестері, Нью-Йорк до 50-ліття УАПЦ та Грамотою про пересвячення архієп. Іоанна Теодоровича 1949 р.]. – Нью-Йорк: Вид. Громадського Ювілейного Комітету Православних Українців для відзначення 50-річчя відродження УАПЦ (1921–1971), 1971.
- 22 Там само. – С. 20.
- 23 Там само. – С. 21.

SUMMARY**Dr. Iryna Prelovskva**

THE ALL-UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH CONGRESS 14–30 OKTOBER 1921:
THE ISSUE OF RESEARCHING OF DOCUMENTARY SOURCES
OF UKRAINIAN AUTOCEPHAL ORTHODOX CHURCH

The article «The All-Ukrainian Orthodox Church Congress 14–30 October 1921: the issue of researching of documentary sources of Ukrainian Autocephal Orthodox Church» is devoted to attempt of researching of the documents about assembling and spending Congress UAOC 14–30 October 1921 at the head with the metropolitan Vasil Lypkivsky. The main attention is payed to problem of searching, investigation and publishing of sources, which concerned with proclamation autocephaly of Ukrainian Church.

Key words: The All-Ukrainian Orthodox Church Congress UAOC, Vasil Lypkivsky the metropolitan, Cathedral of Saint Sofia, documentary sources.